LIETUVIŲ KULTŪRA SENAIS LAIKAIS

(IKI 16-TO AMŽIAUS)

JONAS MATUSAS

ISTOR. D-RAS, UNIV-TO PRIVATDOCENTAS

LIETUVIŲ KULTŪRA SENAIS LAIKAIS

(IKI 16-TO AMŽIAUS)

JONAS MATUSAS

ISTOR. D-RAS, UNIV-TO PRIVATDOCENTAS

KAUNAS, 1939 M.

Sakalo leidinys Nr. 527.

Atspaudas iš „Lietuvos Aido“ 1939 m. Nr. 280—313.

Rm 52497
Kauno viešoji
BIBLIOTEKA
A 131177

Išspausdinta 1700 egz.
A/B Pažangos „Vilties“ spaust. Kaune
1939 m.

I.

PREKYBA.

Pirmiausia pastebėsime, jog čia, be siaura prasme lietuvių, vietomis imsime ir kitas lietuviškas gimines. Pilnumo dėliai suminėsime ir proistorinius laikus. Pasirodo, net naujajame akmens amžiuje (3.000—1.500 m. prieš Kr.) prūsų žemės gyventojai varė gintaro prekybą ir tai labai gyvą. Atsekama, jog vakaruose ji siekė Pomeraniją (Pamarį), Brandenburgą ir vidurinę Vokietiją, žiemiuose — Norvegiją, žiemryčiuose Suomiją ir žiemių Rusiją, pagaliau, pietuose Sileziją ir toliau. Kai kas spėja, kad Pabaltijo gintaras bus pasiekęs ir žieminį Kaukazą. Netoli Breslavo iškasta tokios prekybos sandėlis, kur rasta per 8 centnerius gintaro. 1924 m. prie Aismarių (Frisches Haff) Leizūnuose viename daikte rasta 3 centneriai. Žymiojo Prūsijos archeologo d-ro W. Gertės nuomone, šis sandėlis irgi yra iš akmens amžiaus. Už gintarą prūsų žemė įsiveždavo druskos, gal būt ir stambesnių titnago gabalų.

Gintaras anais senais laikais buvo labai svarbus dalykas. Graikijoje jis ypačiai buvo branginamas 1.600—800 m. pr. Kr. Jo dirbinių randama vadinamos Mikėnų kultūros kapuose. Gintarą mini ir Odisėja. Jo var-

dą skaitome Platono, Aristotelio ir Teofrasto raštuose. Jį žino ir poetai. Tačiau graikai vėliau, gal būt išmokę dailės amatų, gintaro, kaip papuošalo, nebevartoja. Taip truko iki vadinamo romėnų laikotarpio.

Etruskuose ir Romoje ši medžiaga buvo branginama 900—300 m. pr. Kr. Jos randama etruskų kapuose aukštutinėje Italijoje ir į rytus nuo Apenynų. Vėliau gintaras, pasakytume, netenka mados. Tačiau Kristaus gimimo laikais gintaro dirbiniai ir graikuose ir romėnuose vėl plačiai vartojami.

Ar visas mūsų minėtas gintaras būtinai buvo Pabaltijo kilmės? — Graikų rašytojas Teofrastas mini kastinį gintarą. Jo buvo randama ir Ligūrijoje (aukšt. Italija). Neseniai jo iškasta Urale pas Kolčedanską. Pagaliau, jo esama kiek ir Skandinavijos pakraščiais. Tačiau svarbiausios gintaro radimo vietos, galima sakyti, jo aruodas buvo rytiniai Baltijos krantai. Taigi čia įeina dabartinis mūsų pajūris ir prūsų žemės ruožas iki Dancigo. Be to, gausu gintaro buvo ir vakariniais jūros pakraščiais, būtent, Jutlandijoje ir Šiaurės Jūros krantais iki Olandijos. Šiandien daugiausia gintaro randama prūsų žemėje, atsieit, nuo Juodkrantės iki Dancigo. Šlezvigas ir Jutlandija jo duoda vos 25-tą dalį. Ar anais laikais buvo tie patys santykiai, nieko tikra negalima pasakyti. Kaip anksčiau sakyta, naujame akmens amžiuje prekyboje vyravo prūsų, ypačiai Sembos gintaras. Vėliau, atsieit, senajame žalvario amžiuje (1.500 — 1.000) jį nukonkuruoja Jutlandija. Pagaliau, jau mums pažįstamo d-ro Gertės duomenimis, naujajame žalvario (1.000—500) ir

pradžioje geležies amžiaus (500—150 pr. Kr.) senasis prekybininkas vėl atgauna savo vietą ir pralenkia Jutlandiją.

Apie 400 — 200 m. prieš Kristų nustatoma šitoki prekybos keliai iš prūsų žemės. Vienas — iš Sembos (Karaliaučiaus sritis) per Poznanę, Sileziją, Vengriją, Serbiją į Graikiją. Antras kelias — tiesiog iš Baltijos į Juodąją jūrą. Pagaliau, trečiasis ėjęs išilgai Baltijos pakraščių iki Kimbrijos pusiasalio, paskui per Galiją Ronos upe žemyn į Massiliją arba Marselį. Kadangi absoliutaus tikrumo nėra, tai vieni mokslininkai pasisako už vieną, kiti — už kitą kelią. Tiek tik galima pasakyti, kad Pabaltijo prekybos santykiai su Vidužemio Jūros kraštais bus buvę netiesioginiai. Čia dalyvaudavo daug tautų, kol prekė pasiekdavo vartotoją.

Vikingų - normanų laikotarpis truko maždaug nuo 9-to iki 11 amžiaus. Tuo bendru vardu vadinami švedai, norvegai, danai. Vikingus galime pavadinti kariais - plėšikais - pirkliais. Viena kuria ypatybe jie naudodavosi pagal reikalą. Jie buvo užėmę Hamburgą, Paryžių, Angliją. Jų laivai raižė Vidužemio Jūrą ir buvo kaip namie Italijoje ir Bizantijoje. 9-me amžiuje įsteigia Rusijos valstybę ir sukuria prekybos centrus Didžiajame Naugarde ir Kieve. Verta pastebėti, kad 1000 m. vikingai jau atranda Ameriką.

Tie smarkuoliai Pabaltijo gimines bus pradėję lankyti prieš 800 metus. Aisčių pajūrį lankė danai ir švedai. Neabejotiną istorinį liudijimą turime apie švedų karaliaus Olafo žygį į Apuolę (853). Pasirodo, švedai norėjo susigrąžinti savo viešpatavimą, kurį čia iš jų

buvo paveržę danai. Ta proga sužinome, kad Apuolės gyventojai buvo turtingi: nuo kiekvieno kario gavę sumokėti po pusę svaro sidabro, o priešo karių buvę net 15.000. Be to, švedai čia laimėję aukso ir kitokių turtų. Apuoliečiai tiek turtų galėjo susikrauti daugiausia iš prekybos. Kuo buvo, be gintaro, prekiaujama, šiek tiek užsimena Adomas Bremenietis (11 amž.). Girdi, prūsai mainę kiaunių kailius į vilnonius drabužius.

Kultūrinių santykių pėdsakų liko ir žemėje. Viskiaučių kape (Semboje) rasta svarstyklių ir svorių. Vienur užtikta svarstyklės sidabrui sverti. Švedų padavimai - sagos žino Sembos pirklį Vidgaudą. Stokholmo apylinkėje (Sigtunoje) rasta dėžutė, kurios antvože rašoma, kad ji gauta iš tūlo Sembos pirklio. Vadinasi, labai gyvi prekybiniai santykiai su prūsais. Manoma, jog vikingai per Kievą ir Didįjį Naugardą į Pabaltijį atgabendavę prekių net iš Bizantijos. Su Baltijos Jūros žiemvakariniais pakraščiais ypačiai gyvai prekiavo Gotlando sala. Ir tai nuo 4-to amž. pabaigos.

Lietuvių, latvių, prūsų prekybiniai ir apskritai kultūriniai santykiai su vikingų kraštais, ypačiai su Švedija išaiškinti tik po didžiojo karo (anksčiau kitaip galvota). Tai daugiausia nuopelnas švedų mokslininko Birgerio Nermano. Jis su antikvaru Curmanu 1929 m. darė kasinėjimus ties Grobinu Latvijoje ir 1932 — 1934 m. ties Viskiaučiais Prūsijoje. Pasirodo, ir vienoje ir antroje vietoje buvo vikingų prekybinės kolonijos. Tai atramos punktai prekybiniams ir šiaip santykiams. D-ro Engelio duomenimis, ir Linkūnuose, Tilžės apylinkėje būta tokio prekybinio kaimo. Tas

archeologas spėja, kad panaši prekybinė vieta turėjo būti ir apie Klaipėdą. Mat, vikingai į krašto gilumą veržėsi upėmis, na ir iš vidaus prie jūros tai buvo naturaliausi, patogiausi, bene ir vieninteliai keliai. Porą pavyzdžių jau minėjome. Manoma, jog prekybinių sodybų buvo prie vidurinės Lielupės, žemutinės Dauguvos ir kitur. Lietuviai, latviai ir prūsai anuomet buvo, galima tarti, švedinės kultūros ženkle. Tai įdomus reiškinys. Rasta labai daug daiktų, kurie įvežti į mūsų kraštus iš Skandinavijos. Dar įdomiau, kad Lietuvos ir Latvijos gyventojai taip pat darė įtakos švedams. Ana, ten iškasama tokių lyčių, ypač 11 amžiuje, kurios čia pateko iš lietuvių ir latvių žemės. Tai rodo mūsų senolių kultūrinį pajėgumą.

Be danų ir švedų, Pabaltijį lankė ir vokiečiai. Bremeno ir Liubeko pirkliai Dauguvą bus pasiekę 1158 m. Vėliau jais pasekė ir hamburgiečiai.

Mes minėjome vikingų prekybines vietoves. Bet jų turėjo ir aisčiai. Pirmiausia garsusis Truso prie Druzino ežero Prūsuose. Jį paminėjo anglosaksų keliautojas (galima vadinti ir vikingu) Wulfstanas apie 890 metus. Vieta buvo netoli dabartinio Elbingo. Kai kas spėja, kad Truso vardas buvo pakeistas Elbingu, taigi tas pats prekybos centras. Prekybos vietų prūsų žemėje buvo ir daugiau. Tokius „prūsų turgus" mini kronikininkas Dusburgas, šv. Adalberto biografijos autorius ir kiti šaltiniai. Jų būta Natangos, Pagudės arba Pogezanijos, Kulmos ir kitose srityse. Tas vietoves kronikininkai pavadino lotyniškais vardais (forum Prutenicale), kuriuos kryžiuočiai savo ruožtu suvokie-

tino (Preussisch-Markt). O apie vadinamų lietuvių gyvenamus plotus tik tiek žinoma, kad prekyba su užsieniu ėjo Nemunu. Nors prekybos vietovės neištirtos, bet jos turėjo būti susispietusios apie tą upę.

Prekybos santykiai buvo taip nusistovėję ir abi šalis surišę, kad jie ėjo ir tuomet, kai pradėta skelbti ir vykdyti kryžiaus karai. Tai geriausiai paliudija Honorijaus III laiškas Prūsijos vyskupui (1218. V. 15). Skaitome: „... Kaip girdėjome, Prūsijos pagonys patys neturi nei geležies, nei ginklų, nei druskos ir tai visa gauna iš kaimynų krikščionių. Taigi nenorėdami, kad jie prieš mus kovotų mūsų pačių ginklais, įsakome Tau apaštališku laišku įspėti ir paraginti tuos krikščionis, kurie gyvena aplink tą šalį, kad tenykščiams pagonims neparduotų minėtų dalykų. Jei reikėtų, gali juos priversti bažnytinėmis bausmėmis, ir tai be jokios apeliacijos". Po 11 metų Grigalius IX vėl rašo apie tą patį dalyką (1229. II. 16). Draudžiama Gotlando pirkliams (taigi švedai) tiekti pagonims ginklų, arklių, laivų ir maisto. Kadangi čia gottlandiečiai, tai atrodo, kad ankstybesnis draudimas irgi jiems buvo taikomas. Vadinasi, jie bus buvę geriausi pajūrio lietuviškųjų giminių klijentai. Iš tikrųjų. 1240. IV. 23 tas pats popiežius vėl mini „geležį, druską ir kitokias reikmenis", kurias, girdi, „savavališkai pristatę, gelbėdami Prūsijos pagonis (= sambius), ir tai, nepaisydami mūsų draudimo", nors vyskupas „jiems metęs ekskomuniką". Praslinkus 8 metams (1248. X. 5), Inocentas IV rašo Ezelio vyskupui, kad „... kai kurie iš Livonijos krašto ... drįsta gabenti ... pagonims ... ginklus, geležį,

medžio dirbinius, arklius, maistą ir kitokius daiktus". Matyti, čia laikas nieko nepataisė, ir Urbonas IV vėl turėjo pakartoti griežtąjį draudimą (1262. XII. 3). Šį kartą apimamas visas pajūrys nuo Dauguvos iki Vyslos. Reikšminga, kad popiežius savo raštą remia Laterano bažnytinio susirinkimo nutarimu. Pagaliau, raštas nukreiptas prieš gotlandiečius, kadangi rašoma Linkoepingo vyskupui, kurio žinioje buvo Gotlando sala.

Senoji prekybos vaga nesidavė panaikinama. Daugių daugiausia gal kiek buvo pakreipta. Mat, pinigas ne tik šiandien, bet ir visais laikais buvo asmens ir kolektyvo reikalų traukiamoji jėga. Finansinis dalykas veikia gaivalingai ir tiesiogiai įsipina į vienokius ar kitokius reikalus. Dėl to mums suprantama, jei ir kryžiuočių vienuolija negalėjo atsispirti Baltijos bangoms, kurios drauge su jūriniu triukšmu nešė prekybinį pelną. Net ir tuomet, kai ta prekyba ėjo su pagonimis lietuviais. Labai iškalbingas yra vienas raštas iš 14 amžiaus pradžios (1310. X. 18). Čia Kulmijos, Warmos ir Sembos vyskupai Romai skundžia kryžiuočius, kad jie parduodą pagonims „geležį, ginklus ir kitas... būtiniausias reikmenis".

Lietuviai prekybą labai brangino. Tai matyti, be kitko, iš Žemaičių seniūno Jono Kęsgailaičio laiško vyriausiam kryžiuočių magistrui, kuris buvo skundęsis. 1484. I. 25 jis rašo, kad Lietuvos pajūrys esąs uždarytas tik priešo kariuomenei, o pirkliams esąs laisvas. Vadinasi, Žemaitijos pakraštys pagal Baltiją lietuvių senovinei prekybai turėjo didelės reikšmės. Istorikų stūdijose iki šiol neteko užtikti Nemuno vardo. Tuo

tarpu šia mūsų upe Lietuvos užsieninė prekyba buvo varoma net iki 13 amžiaus vidurio. Tai rodo Inocento IV raštas, 1253. VIII. 23 rašytas domininkonų vienuolijų viršininkams ir šiaip vienuoliams. Popiežius rašo, kad, kryžiuočių liudijimu, **„upe, esančia tarp Livonijos ir Prūsijos, žmonių kalba vadinama Nemunu, tų sričių pagonims buvo laivais pristatoma ginklų, drabužių, druskos ir daug kitokių gyvenimo reikmenų ir tai krikščionių nenaudai“**. Tai svarbiausias motyvas, kad kryžiaus karas turi būti šiuo tarpu nukreiptas nuo Livonijos ir Prūsijos — išlaikyti Klaipėdos piliai. Taigi ji buvo laikoma be galo svarbia. Mat, uždarė langą viso krašto užsieninei prekybai. To negalėjo nesuprasti ano meto lietuviai ir puolė naująją kryžiuočių tvirtovę.

Pagaliau, dar iškeltinas vienas dalykas. Pirmasis vakarų Europos skverbimasis į Pabaltiją buvo prekybinio pobūdžio. Eiliuotoji Livonijos kronika aiškiai sako, jog prieš pirmuosius misijonierius Dauguvos žiotys buvo pažįstamos jūrininkams — pirkliams. Apie šios rūšies veiklą aiškių aiškiausiai pasakė Albertas, Rygos arkivyskupas ir drauge popiežiaus legatas visoms sritims nuo Estijos iki Vyslos. Štai ką jis rašo 1256 m. birželio mėnesį iš Liubeko savo valdiniams: **„Visos aukščiau minėtos šalys į katalikų tikėjimą yra atverstos, po paties Dievo, daugiausia pirklių dėka. Taigi protas reikalauja ir net pritinka, kad jie gautų savo darbų tinkamą atpildą ir tai dėl to, kad karščiau užsidegtų darbams, kuriuos dar reikia atlikti“**. Žinoma, aukštasis asmuo čia trumpai sutraukė ir įvertino šim-

tus ir tūkstančius įvykių, kurių tik maža dalis pateko ant pergameno. Kai kur užsimenama tik puse lūpų. Sakysim, Olafo žygyje į Apuolę dalyvavo ir „krikščionių pirklių".

Po to, vėlesni kryžiuočiai ir kryžiaus karas prieš lietuvius ir kitas jiems artimas gimines gauna visai kitokį dugną ir atžvilgį.

II.

KARINIAI DALYKAI

Drąsiai galima tvirtinti, kad pats pirmiausias ir, be to, svarbiausias lietuvių ir kitų aisčių giminių karinis įrengimas buvo piliakalniai.

Proistorikų-archeologų linkstama manyti, kad piliakalniai bus atsiradę dar akmens amžiuje, o galutinai išbaigti tik naujajame geležies amžiuje, būtent, 800—1250 m. po Kr. (d-ras K. Engelis). Čia neliesime painių klausimų, kurioje Lietuvos dalyje piliakalniai pirmiau atsirado (ar rytinėje, ar kitose) ir, antra, ar visur jų buvo vienoda paskirtis. Pavyzdžiui, kai kas mano, jog rytų Aukštaičių piliakalniai skyrėsi nuo kitų sričių ir tebuvo skirti gyventi.

Reikia stebėtis, kaip mūsų senoliai mokėjo parinkti strategiškai tinkamas vietas. Dažniausiai piliakalnį iš trijų šalių supa vanduo ir galima pulti tik iš ketvirtosios. Iš 853 metų žinoma Apuolė apjuosta Luobos ir Brukio upelių. O 13-to amžiaus vidurio Įpiltį iš trijų šalių supa Juodupis.

Bet esama piliakalnių, kurie apsaugoti tik iš dviejų šalių (status krantas ties upe ar ežeru). Vis dėlto jie su anksčiau minėtaisiais sudaro vienodą rūšį.

Kas kita, jei piliakalnis apsaugotas iš visur. Prūsijos proistorikas d-ras W. Gertė jam duoda „kalninės pilies" vardą (Bergburg). Tokį pavyzdį randame prūsų žemėje Fritzeno Šile (Fritzener Forst). Čia pelkėtoje vietoje staiga stiepiasi nemaža kalva, ant kurios nugaros ir buvo įrengta įtvirtinimai.

Kad ir ne piliakalnio tipo, vis dėlto prie pastovių įtvirtinimų reikia priskirti vadinamus „išilginius pylimus" (Langwälle, Querwälle). Tokis įrengimas, pav., eina skersai Nėringos iš Baltijos Jūros į Marias (Gardienen bei Tenkitten). Sprendžiant pagal vieną Eiliuotosios Livonijos kronikos aprašymą (1256), pylimas būdavo sutvirtinamas rąstų užtvara. Gertė mano, kad ši įtvirtinimų rūšis turėjo priešą sulaikyti, kol susirinks daugiau krašto kariuomenės. Taip vieną kartą sambiai supliekė Livonijos kryžiuočius (13 amž. viduryje.).

Ant piliakalnio viršaus būdavo pylimas, kuris, savo ruožtu, sutvirtinamas blokine ginamąja tvora. Čia pat ėjo griovis. Šitų įrengimų puikūs pavyzdžiai rasti jau ištirtuose Apuolės ir Įpilties piliakalniuose. Čia reikia pabrėžti didžiulius kasinėjimų nuopelnus gen. Vl. Nagiaus-Nagevičiaus. Kai kurie piliakalniai buvo puikiai pasirengę atlaikyti ilgą apgulimą. Ana, Apuolė turi 2 metrų gilumo tvenkinį, o Įpiltis — tunelį, ir tai 8 metrų ilgio, 3-jų pločio, pagaliau, apie 2-jų aukščio. Sutvirtinimams buvo naudojama rąstai, molis ir akmens.

Prūsų žemėje šiandien yra likę į 500 piliakalnių ir kitokių žemės įtvirtinimų. Daug piliakalnių randama

taip pat Žemaitijoje, Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskrityse. Nors patys šios rūšies kariniai įrengimai daug kartų tyrinėti, atskirais atsitikimais gana nuodugniai, tačiau jie imta kaip paskiri vienetai. Vadinasi, jie nesusieti sistemiškai ir neatvaizduoti ant viso Lietuvos istorijos fono. Tuomet paaiškėtų, nuo kurių priešų buvo ginamąsi, be to, gautumėm šviesos ir lietuvių gyvenamiems plotams nustatyti.

Kol nebuvo šaunamų ginklų, piliakalnis buvo, galima sakyti, ideali tvirtovė. Tai anų laikų Mažino ar Zigfrydo linija. Iš dalies tai liudija faktas, jog ir kryžiuočiai kartais pavartodavo piliakalnių sistemą. Anot jau mums pažįstamo d-ro Gertės, jie akmens tvirtoves statę tik labai svarbiose vietose. Šiaip gi jie sekę vietinių prūsų pavyzdžiu.

Be šių nuolatinių bei pastovių įtvirtinimų, būdavo laikinių bei taktinių. Kadangi labai smulkiai aprašyti tik prūsų karai, tai šios rūšies žinios yra beveik vien iš jų žemės. Kryžiuočių oficialus kronikininkas Petras Dusburgas rašo apie Karaliaučių, Kreuceburgą, Bartenšteiną, Štarkenbergą ir Visenburgą, kaip jie prūsų buvo puolami 1261—1263 metais. Girdi, prūsai „iš visų šalių apsupę tvirtovę pylimais". Šiuos žemės darbus senasis vakarų kultūros autorius vadina įvairiai: „pylimais" (...vallantes...), „kovos įtvirtinimais" (propugnaculum), „pylimų įtvirtinimais" (...vallati indaginibus...). Kartais būdavo net trys eilės tokių pylimų, pav., ties Karaliaučium, Kreuceburgu, Bartenšteinu (1261—3). Kai kryžiuočiai juos suardydavo, vietiniai

gyventojai juos vėl atstatydavo (Bartenšteinas). Taip Visenburgas ir Kreucburgas išbuvo apsupti ištisus trejus metus. Po tokio taisyklingo apgulimo nori nenori turėjo pasiduoti Visenburgas (= Valevonė), Kreucburgas, Bartenšteinas (1263).

Kad ir nevisai tokia, bet panašios rūšies priemonė lietuvių buvo pavartota 1279 m. prie Ezelio salos. Tuomet jie sumušė ordino, danų, Tartu ir Lealio vyskupų, be to, vietinių giminių jungtinę kariuomenę. Žuvo magistras Otto. Pagal aprašiusią kautynes Eiliuotąją Livonijos kroniką, lietuviai — iš rogių pasidarę užtvarą ir taip nukovę priešo arklius.

Toji pati kronika rašo, jog lietuviai per vieną naktį pasidirbdino tiltą per Dauguvą ir taip perėjo jų kariuomenė. Taigi buvo ir pionierių tarnyba.

Reikia brėžte pabrėžti, jog prūsų Semboje dokumentai rašo net apie „akmeninį tiltą". Nors tai buvo kryžiuočių laikais, bet iš pavadinimo matyti, jog čia vietinių gyv-jų pastatas.

Vėl tame pačiame šaltinyje randame, jog pilims paimti mūsų senoliai pakeliui miške prisikirsdavo medžių ir dirbdinosi tam tikras mašinas. Ana, Traidenis Daugavpilį puolė su vietoje pasidirbdintomis akmenų svaidyklėmis. Bet čia jau imame svarstyti ginklų klausimą. Svaidomieji įrankiai arba katapultos nebuvo kronikininko išmislas, bet tikras faktas. Juk tas pat buvo prūsų žemėje. Dusburgas, kalbėdamas apie Heilsbergo (1261), Bartenšteino (1263), Kreucburgo ir Visenburgo apgulimą, mini „tris mašinas su akmenimis". Jų koky-

bė paaiškėjo prie Visenburgo. Mat, kryžiuočiai vieną tokią mašiną paėmė ir su ja nuo pačių puolėjų „ilgą laiką gynėsi".

Įdomu išgirsti mums pažįstamo Dusburgo pasakojimą apie prūsų „paprastus ir keturkinkius vežimus" (currus et quadrigas), kuriais buvo vežama ginklai ir maistas. Tai mūsiškė gurguolė. Anot šaltinio, ji buvusi gausi.

Tiek lietuvių, tiek vadinamų prūsų kariuomenė buvo iš pėstininkų ir raitelių. Apie pastaruosius aiškiausiai rašo Dusburgas. Lietuvių raiteliai jau nuo 12-to amžiaus pabaigos pradeda švaistytis po Minską, Juodąją Rusiją, Polocką... 13-tojo pradžioje jau atsiduria pietų Rusijoje. Tuomet lietuviai jau mėgina joti ir į lenkų žemę, atsieit, Mozūriją, Mažąją Lenkiją ir pasiekia Plocką su Lenčica. Eiliuotoji kronika mini raitininkų būrius po keletą tūkstančių. Raiteliai turėjo visas reikalingas kámanas. Eiliuotoji Livonijos kronika turi pentinus ir balnus. Apie lietuvių „pabalnotus arklius" rašo ir Konradas Valenrodas 1390 m., būtent, jog prie Nėringos paimta 200 tokių raitelių, Skirgailos vadovaujamų. Lietuvių kariuomenė atrodo buvusi beveik iš vienų raitelių. Pagal Henriko Latvio kroniką, jie perplaukdavo Dauguvą net pavasario potvynio metu.

Jau 14-me amžiuje Lietuvoje būta žirgynų. Pav., 1367 m. kryžiuočiai Naujojo Kauno apylinkėse paima didžiojo kunigaikščio žirgyną iš 800 arklių. Vigandas Marburgietis mini Žemaitijos tokią įstaigą su 400 galvų (1379). Kitą kartą čia minima žirgynas iš 50 arklių. Pagaliau, garsusis keliautojas — riteris Gilbertas Lanoy

tas žinias patvirtina, kai jis rašo, 1422 m. Vytauto Didžiojo žirgynuose matęs net 10.000 arklių. Arkliais vertėsi ir privatiniai asmenys. Sakysim, didikas Mantvidas 1458 m. turi net du žirgynus. Po to, darosi suprantama, jei lietuviai išsiaugino savitą žemaitukų arklių veislę, turinčią daug gerų ypatybių.

Jau mes minėjome, kad ir kita lietuviška giminė, būtent, prūsai irgi buvo supratę su arkliu. Kai jie buvo kryžiuočių pavergti (13 amžiaus pabaigoje), tai naujųjų valdovų kariuomenėje tarnavo raiteliais. Taip buvo dar 15-me amžiuje. Žinių turime iš kryžiuočių kasos knygos, vadinamo Treslerbucho. Tur būt ne pripuolamai vokiečiai savo žirgyną įsteigė Trakėnuose, taigi ne kur kitur, tik prūsų žemėje. Ir čia sukūrė naują Trakėnų veislę.

Įdomu susipažinti ir su individualiniais ginklais. Pirmiausia pastebėsime, jog mes tiksliai peržiūrėjome tik prūsų žemę liečiančius šaltinius, tuo tarpu tuos, kurie kalba išimtinai apie Lietuvą, — nepilnai. Kadangi ir čia ir ten toji pati giminė, tai, sugretinę turimą medžiagą, manome galį duoti beveik visiškai teisingą vaizdą. Buvo „šaulių su strėlėmis" (sagittarii cum telis). Kiti ginklai buvo: ietis, kardas, skydas, šalmas ir krūtinės šarvai (brunia, brenia, harnisch). Atrodo, jog buvo ir medinė buožė (Lietuva). Tai bus buvęs tasai „boum", kurį mini Eiliuotoji kronika, kalbėdama apie Šiaulių kautynes (1236). Mat, Ukmergės kautynių šaltiniai Žygimanto Kęstutaičio kariuomenėje randa lotynišką „baculum" (1435), kurio tiesioginė prasmė yra „lazda, vėzdas". Įvyko kuriozas, kai vėlesni autoriai

aną „boumą“ išaiškino kaip „augantį medį‘. Girdi, lietuviai bėgančius kardininkus tvoję ąžuolėliais, kuriuos čia pat išsirovę. Mums jau seniai atrodė, jog tai neįtikimas dalykas — juk visiškai priešinga kasdieninei realybei. Pasirodo, lygiai tokią pažiūrą išreiškė žinomas prūsų žemės kultūros istorikas Lotaras Weberis, ir tai 19-to amžiaus pabaigoje. Anot jo, priešingos nuomonės autoriai... tegul patys pamėgina išrauti kautynėms tinkamą medelį! Tiesa, Dusburgas, kalbėdamas apie Vėliuvos apsupimą (1263), mini „rąstus su šiaudais“ (ligna cum straminibus). Bet tai buvo — piliai padegti.

Kad aprašyti ginklai nebuvo blogi, rodo kryžiuočių elgesys. 13-tą — 14-tą šimtmečiais, pagal nukariautojų santvarką, iš prūsų buvo reikalaujama, kad karo tarnybą eitų su „prūsiniais ginklais“, su „prūsiniais šarvais“ (Pruschen wopen, Pruschen harnische). Tokių dokumentų pilna Prūsijos Urkundenbuche. Žinoma, tie posakiai gali reikšti ir apskritai Prūsų žemės ginklus, juoba, kad ilgainiui ir patys kryžiuočiai vokiečiai ėmė vadintis prūsais. Bet abejonę pašalina dokumentas, kuriuo tūlas vietinis gyventojas prūsas Maudius už žemę turi tarnauti „su jųjų skydu, ietimi ir šarvais“ (1280. VIII. 1). Taigi — vietiniai ginklai.

Įdomu padaryti nukrypimą į proistorinius laikus. Pasirodo, jau žalvario amžiuje lietuviškos giminės turėjo amatininkų, kurie mokėdavo ginklus ir kitokius įrankius pagaminti savame krašte. Buvo sukuriamos savitos lytys bei formos. Kai kurie archeologai spėja, jog ir žalvarį gamindavosi vietoje iš įsivežtinės žalios

medžiagos. Senajame geležies amžiuje (0 — 400 m. po Kr.) ir karo ir šiaip įrankiai bent kai kuriose vietose mūsų krašte buvo dirbami iš geležies, pagamintos iš vietinės balų rūdos.

Geležies dirbtuvėlių liekanų aptikta, gen. Vl. Nagiaus duomenimis, Kazlų kaime, Višakio Rūdoje ir Ūtoje, ties Rudnia.

Apie 13-to amžiaus lietuvių ginklus tiek težinoma, jog buvo puikūs. Daug čia kalba jau pažįstama Eiliuotoji kronika. Pavyzdžiui, žemaičių šalmai buvę papuošti, o šarvai spindėję kaip sidabras. Kita proga skaitome, kad krūtinės šarvai buvę lyg stiklas. Senasis autorius kai kada kalba net apie... paauksuotus šalmus. Be abejo, čia bus ir perdėjimo. Vis dėlto yra ir tiesos. Bent vadai galėjo turėti ginklų iš brangiųjų metalų, mažių mažiausia jais papuoštų. Apie ano meto lietuvių turtingumą teisingai rašo lenkų prof. Paszkiewiczius ir mūsiškis prof. Z. Ivinskis.

Belieka panagrinėti, ar buvo naudojami karo reikalams laivai? — Bet prieš tai reikia atsakyti klausimą, ar iš viso aisčių giminės vertėsi laivininkyste. Čia tik trumpai kalbėsime, kadangi išsamiai mūsų pasisakyta kitur („Vairas", 1936, n. 6)). Prieš didįjį karą oficialią ir bendrai priimtą nuomonę tuo klausimu pareiškė garsūs istorikai — tyrinėtojai prof. dr. K. Lohmeyeris ir Karaliaučiaus archyvo direkt. dr. Ch. Krollmannas (dar gyvas) įjdviejų parašytame puikiame „Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijos" vadovėlyje (1908). Skaitome: „Prūsai... vandeniu darė karo žygius, taigi jie dirbdinosi laivų ir tai jūrinių. Dėlto bereikalingas, paga-

liau neatitinka tiesos manymas, girdi, tie nedaugelis iškasamųjų laivų ...esą vikingų palaikai. Greičiausia tai prūsų laivų statybos meno dirbiniai". Bet štai 1931 m. vilniškis prof. H. Lowmiańskis be niekur nieko teigia, kad aisčiai iš viso „neparodę patraukimo jūrinei laivininkystei". Patyrinėjus atrodo, jog šis mokslininkas, patsai dalyko netyrė, o atkartojo Lotaro Weberio teigimą (1878). Pastarasis gi, nors istorijos mokslui padarė nevieną vertingą įnašą, vis dėlto tebuvo istorikas — mėgėjas, kai kuriais klausimais viešai rodęs bravūriškumą. Be to, jis nepanaudojo mūsų reikalui visų šaltinių, ypačiai Eiliuotosios Livonijos kronikos. Gal dėl to ir H. Lowmiańskis kitame, jau vėlesniame leidinyje (1935), anos griežtosios nuomonės be rezervų nepalaiko.

Apie aisčių jūrininkavimą žinoma štai kas. Romėnų istorikas Tacitas 98 m. rašė, jog „aisčiai net ir jūrą beieškodami išvažinėja". Iš atskirų giminių kuršiai 12 am. laivais plėšdavo net Daniją ir Švediją. 1209-10 m. jie nugali vokiečių jūrinį dalinį. Jie turėjo turėti daug laivų, jei vieną kartą vokiečiai paėmė net 300. 12 a. viduryje žinomas jų uostas „Livonijos uosto" vardu. Laivų kuršiai pirkdavosi ir iš užsienio.

Apie žiemgalius težinoma, kad turėjo savo uostą, kurį 1200 m. Inocentas III neleido krikščionių pirkliams lankyti.

Daugiausia turime žinių apie prūsus. Jau 9 am. jie turi plačiai žinomą Drusino ar Truso uostą. Jų laivai lankydavo garsiąją Švedų Birką. Taip rašo Wulfstanas ir Adomas Bremenietis (1045-72). Žiupsnį žinių

pateikia ir Dusburgas. Prūsai penkiais savo laivais priplaukia prie užjūrinių vokiečių laivų ir mėgina nuskandinti (1268). Apie Karaliaučių rašoma: „.....Būdami karo reikaluose patyrę ir gudrūs, sutraukė daug laivų, kuriais naikino brolių (= kryžiuočių) laivus, vežančius į tvirtovę maistą". Kryžiuočiai pasiunčia žmogų, kuris pragręžia kai kuriuos prūsų laivus (1262). Iš to Weberis ir sprendė apie laivų menkumą, — tuo tarpu medinius šonus, kad ir storiausius, visuomet galima pramušti ar praskelti. O ir vikingų laivai buvo mediniai.

Kronikose išliko pora prūsų vandens kautynių. Vienas aprašo Eiliuotoji Livonijos kronika (1256). Tai — sambių (sritis ties Karaliaučium) žygis į Klaipėdą. Perdėdamas kronikininkas prūsų karių priskaito net 40.000, kurie visi plaukia vandeniu. Kadangi rašoma „šėlstanti jūra" (das wilde mer), tai dalis laivų plaukė Baltijos Jūra. Juk autorius jūrą taip vadina ir per kryžiuočių žygį į Wieką Estijoje. Antra vertus, kronikininkas čia pat Marias vadina „habu", taigi skiria nuo jūros. Kariai iš laivų su ietimis ir skydais šoko prie pilies sienų, bet nepajėgė paimti. Tuomet sėda į laivus ir grįžta.

1274 m. buvo susikirtimas prie Labegovės (Dusburgas). 400 vyrų laivais priplaukė prie tvirtovės, ją paėmė, vyrus išmušė ir su dideliu grobiu grįžo namo.

Tiesiogiai apie lietuvius, kaip savo vietoje minėta, tiek težinoma, jog 13 amž. viduryje jų užsieninė prekyba ėjo Nemunu. Iš 14-to amžiaus Dusburgas aprašė kautynes ties Junigėda (1313). Ragainės komturas puolė su keliais laivais, kurių vienas vadinamas „karo

laivu su sienomis". Tuomet, Lietuvos valdovo įsakymu, vadas Surminas su 100 laivų ir 600 vyrų šoka ir kryžiuočius sumuša, net paima ir tą ypatingąjį laivą.

Pagaliau, pastebėsime, jog 15 amž. lietuviai buvo labai išplėtoję upių transporto laivyną. „Vitynomis" gabendavo prekes iš Kauno į Karaliaučių ir net Dancigą. Tekdavo plaukti Kuršių Mariomis ir Aistmarėmis. Amžiaus pabaigoje tą susisiekimą kauniečiai buvo paveržę iš vokiečių. Kauniškė vokiečių prekybos kontora dėl jo rašinėjo skundus Dancigui. Girdi, jei taip ir toliau eisią, tai Kauno miestas stiprėsiąs, o kryžiuočių valstybė silpnėsianti. Tai rodo ano meto lietuvių linkimą į vandenį. Jis mėginta naudoti karo reikalams, bet ypač plačiai — taikos meto prekybai.

III.

Miestai, namai, ūkio apyvoka, šiaip dirbiniai

Pirmiausia gyvenamos vietovės. Jau mūsų minėtas Wulfstanas (apie 890 metus) sako, kad **aisčių krašte yra daug miestų**, kurių kiekvienas, girdi, turįs po karalių. Autorius čia turi galvoje pirmiausia prūsų žemę. Kaip tuos miestus suprasti? — Galima pritarti vokiečių mokslininkams prof. dr. Ebertui, d-rui W. Gertei ir prof. K. Engeliui, jog tai piliakalniai, bent tam tikra jų rūšis. Pati **pilis buvo gyvenama didiko arba vyresniojo, o papėdėje buvo prisiglaudę kaimų.** Tokį manymą paremia istorijos šaltiniai. Sakysim, 1231 m. netoli Vyslos prūsų Pamedės arba Pomezanijos srityje prie ežero Pipinas turi savo pilį. Girduvio pilis vadinama jo paties vardu (1263). Greta Pipino pilies yra Rogowo ar Raguvos pilis ir šalia dar viena. Dusburgas sako, kad jų valdovai - vadai buvo giminaičiai. Vėl tas pats autorius rašo apie prūsų Nadruvos sritį, kad jų pilys turėjusios „priemiesčius" (suburbia). Apie senąją Ragainę skaitome: „... **pilis, priemiestis ir kiti pastatai, kurie buvo netoliese**" (1274). Kai kurios tų vietovių, dėl savo patogios padėties, pav., Truso-Drusinas buvo išaugusios nemažais prekybos centrais.

Labai galimas daiktas, jog vokiečių Elbingas, Karaliaučius, Brombergas išaugo iš prūsų prekybinių centrų.

Etnografinėje **Lietuvoje 15 amžiuje buvo nemaža prekybinio ir visuomeninio gyvenimo centrų, kuriuos galime vadinti ir miestais.** Žinoma, nevisi jie buvo vieno dydžio ir reikšmės. **Vytautas Didysis** mėgdavo buvoti ir **yra išdavęs dokumentų Vilniuje, Kaune, Trakuose, Merkinėje, Varenoje, Dauguose, Darsūniškyje, Alytuje, Birštone, Veliuonoje.** Keliaujant iš Ragainės į Trakus, sustojimo punktai buvo Jurbarke, Veliuonoje, Vilkijoje, Rumšiškėse, Žiežmariuose, Semeliškėse.

Žinoma, senovės miestai buvo ne tokie, kaip šiandien. Ir apskritai jų kilmė palyginti vėlyba. Baltijos Jūros pakraščiais pirmi miestų pėdsakai užtinkami apie 9—10 amžių. Tai (dabartinio Danijos Šlezvigo) Hydaby, Švedijos Birka, prūsų Drusinas, Žemaitijos pajūrio Apuolė ir Latvijos Seeburgas (netoli Liepojos). Vidurinių amžių prasme arba tikri miestai šiaurės Vokietijoje ir kaimyninėse srityse atsiranda tik kryžiaus karų laikais. Dėl to bus suprantama, jei **Lietuvoje ir jų giminių srityse 15 a. miestai daugumoje buvo mediniai.** Kai 1413 m. Kaune viešėjo imperatoriaus Zigmanto aukštasis įgaliotinis d-ras Benediktas Makra, tai jis nerado tinkamesnio pastato apsistoti, kaip Lietuvos maršalo Stasio Čiupurnos „medinį namą", kur šisai anksčiau gyveno.

Panašiai buvo ir pas kryžiuočius. 13 am. daugumo miestų ir pilių įtvirtinimai buvo mediniai. 1413 m. Ragainės miestelis apjuostas medinės sienos, suprantama,

ir patsai ne kitoks buvo. Tas pat su Klaipėda. Nors tuodu miestai pradėti mūryti jau nuo 15 amž. pirmosios dalies, vis dėlto dar ir 17-me amžiuje daugumoje buvo mediniai, ypačiai Ragainė. Pasirodo, medinių namų ilgai dar buvo ir pačiame Berlyne.

Jei kalbėti apie Lietuvą, tai 15-me amžiuje bent pilys bus buvusios mūrinės. Kazimiero privilegija 1447 m. aiškiai kalba apie vežimą akmenų, ąžuolų ir šiaip medžių — degimui plytų ir kalkių. Tarp kitko pastebėsime, jog čia pat skaitome apie statymą ir taisymą tiltų, taip pat ir kelių taisymą. Tokios prievolės buvo ir 14 amžiuje. Įdomu išgirsti, jog 1403 m. kryžiuočių kasos knyga kalba apie „namų statytoją iš Lietuvos".

Apie vieną sambį iš Prūsijos žinoma, kad turėjo arklides. Vadinasi, didikai ten bus statęsi skyrium gyvenamus namus ir gyvuliams patalpas. Prūsams pirtys buvo paprastas, net būtinas dalykas. Dusburgas sako, kad „kai kurie jų kasdien maudėsi, ir tai dievų garbei". Tą jų ypatybę kryžiuočiai išnaudodavo nukariavimui ir, užtikę pirtyse, lengvai nužudydavo. Maudymasis nebuvo svetimas ir lietuviams. Pav., didysis kunigaikštis Švitrigaila, Jogailos brolis ir Vytauto pusbrolis (1370—1452) ta higienos priemone nuolat naudojosi. Maudymosi jis neišsižada nei pabėgęs pas kryžiuočius, nei apsilankęs Rygoje. Net išsirūpina popiežiaus leidimą maudytis ir šventomis dienomis. Argumentavo gydytojų patarimu (plačiau mano „Švitrigailoje").

Iš ūkio padargų šaltiniuose užsiliko vežimai. Vy-

tautas 1430. VIII. 8 rašo kryžiuočių maršalui Holtui, kad į Kauną atsiųsiąs **„daug lietuviškų vežimų“**, kuriais važiuotų pas jį. Iki čia maršalas atplauks Nemunu. Anais laikais, nesant geležinkelių ir kitokių pastovių techniškų susisiekimo įrengimų, vežimas turėjo lemiamą vaidmenį. Iš 13-to amžiaus turime įdomią žinutę apie pirmąjį Lietuvos vyskupą Kristijoną, valdžiusį Mindaugo sutikimu. Jis 1254. IV. 6 rašo, jog vizituos bažnyčias su 12 vežimų, o jo archidiakonas — su 7-iais.

Bet vežimas daugiau ar mažiau surištas su žemės ūkiu. **Lietuviai ir kitos giminingos kiltys žemę dirbti mokėjo nuo senų senovės.** Tai paliudija arklo, dalgio, girnų, akėčių ir kiti tos rūšies žodžiai, kurių šaknys užtinkamos graikų ar kitų senųjų indoeuropiečių kalbose. Iškasama liekanų žemės ūkio įrankių, girnų ir grūdų, kurios priskiriamos įvairiems proistoriniams laikotarpiams. **Apuolės piliakalnyje rasta suanglėjusių kviečių, rugių, miežių, avižų, žirnių.** Tokių pat grūdų rasta ir Žemaitijos piliakalniuose, pav., Gabrieliškėje, Bubiuose, Veliuonoje. O apie piliakalnių amžių mes jau kalbėjome.

Tad suprantama jei 98 m. po Kristaus garsus Romos istorikas Tacitas apie prūsus ir kitas lietuviškas gimines parašė: **„Javus ir kitokius vaisius daug rūpestingiau išaugina, negu iš prigimimo tingūs germanai“.** Matyt, tas verslas ir toliau buvo palaikomas ir plėtojamas. Juk 9 am. Wulfstanas žino, kad **prūsai turi arklių ir daug šiaip turto.** O jau mums pažįstamas

Bremenietis 11 amžiuje aiškiai kalba, **be arklių, dar ir apie galvijus.** Pagal Wulfstaną lietuviškos giminės buvo labai išplėtojusios dar bitininkavimą ir žvejybą, mat, daug vartojusios medaus ir žuvies.

Ar buvo auginamos avys? — Tiesioginių įrodymų ankstybiems laikams nėra. Tačiau Wulfstanas rašo, jog **aisčiai mėgę iš svetur atvežamus vilnonius drabužius.** Archeologai Lietuvos žemėje randa audeklų liekanų. Apuolės ir Įpilties piliakalniuose aptikta net varpstelių. Jei kalbėti apie Latviją, tai mokslingas agronomas Mazversits, pasirėmęs iškasama medžiaga, mano, kad latviai proistoriniais laikais turėjo avių ir mokėjo austi vilnonius audinius. Tad tokį pat spėjimą galima padaryti ir apie lietuvius.

Kryžiuočių laikais jau turime daug ir tiesioginių duomenų apie vietinių gyventojų žemės ūkį. Lenkų kronikininkas Kadlubekas rašo, jog Kazimieras Teisingasis 1191 m. lietuvių šakos jotvingių žemėje sudeginęs daug kaimų, trobų ir klėčių su javais. Pagal rusišką Hypatijo metraštį, 1256 m. Volinės kunigaikštis Danielius Romanovičius čia tiek daug radęs arkliams pašaro ir žmonėms maisto, jog dalį prisėję sudeginti. Tuo tarpu žinoma, kad jotvingiai buvo neturtingesni už kitas Lietuvos sritis.

„Sudegino jų kaimą ir visus javus“. Tokių ar panašių posakių apie prūsus pilna pas Dusburgą, Wartbergę, Wigandą, Posilgę. Tas pat su Lietuva 14 amžiuje, kai prasidėjo nuolatiniai kryžiuočių reizai. Vadinasi, **lietuviai 13—14 am. žemės ūkį buvo labai išplė-**

toję ir turėjo didelę atsargą jo produktų. Jie nepraleisdavo progos nepasigrobę gyvulių ir iš savo kaimynų. Pav., apie 1263 m. Treniota iš žygio į Kulmą grįžta su daug galvijų ir kitokio turto, kurį atėmė iš kryžiuočių ir apylinkės kolonistų, kurie buvo prisiglaudę pilyje. Apie gyvulių skaičių turime duomenų tik iš vėlybesnių laikų. 1402 m. Livonijos kryžiuočiai netoli Gardino paima **„3 kapas jaučių ir arklių“.**

Kad šios žinios įtikimos, rodo ir Latvijos santykiai. Eiliuotoji Livonijos kronika ir Henrikas Latvis atvejų atvejais mini lybių, latvių ir žiemgalių laukus su įvairių javų pasėliais. Dar daugiau. Latvių žemės ūkio istorikas agronomas Mazversits išdrįsta teigti, jog dobilų kultūrą latviai pirmiau išplėtoję net už pačius romėnus. Jis remiasi ne rašytiniais šaltiniais, bet beveik išimtinai archeologija ir tautosaka.

Yra dvi nuomonės, kurių viena teigia, kad senovės Lietuvoje vyravo gyvulių ūkis (prof. Ivinskis), o antroji — kad žemės ūkis (prof. Lowmiańskis).

14—15 amžiais buvo ūkininkų, kurie vertėsi viena kuria ūkio šaka. Jų ištisa eilė: arklių augintojai, bitininkai, žvejai, kiaunininkai, vebrininkai, kiaulių, avių augintojai. 15 amžiaus amatininkų eilė dar didesnė, būtent: kalviai, namų statytojai, siuvėjai, mūrininkai, plytininkai, puodžiai, kailiadirbiai, kamanų siuvėjai, ginklų dirbėjai, skardininkai, račiai, bendoriai, malūninkai, degutininkai, anglininkai, geležies rūdos apdirbėjai, druskos apdirbėjai, aludariai, šaltkalviai, tvenkinių kasėjai ir kiti kitokie. Negalima, žinoma, sakyti,

jog tie žmonės tik čia nurodytu darbu vertėsi, bet, šiaip ar taip, jis bus buvęs pagrindinis (ūkio santykius gerai nušvietė prof. dr. Ivinskis).

Šiandien **medžioklė yra pramoga, o senovėje ji buvo ūkio šaka.** Jos produktai buvo mėsa ir kailiai. Apie 13-to amžiaus prūsus Dusburgas pasakoja, jog turėję medžioklinių šunų ir sakalų. Vieną kartą kronikininkas rašo ir apie pačią medžioklę. Tas pat turėjo būti ir Lietuvoje. Ana, Kęstutis, Jogaila, Vytautas buvo aistringi medžiotojai. Kęstutis, besivaikydamas žvėris, nuklydo net į kryžiuočių sritį ir ten pateko į nelaisvę. **Jogaila 1410 m., anot Dlugošo, kariuomenę maitino sūdyta žvėriena.** Į valstybines sutartis mūsų kunigaikščiai įrašydindavo ir medžiojimo teisę. Kai 15-to amžiaus pradžioje Vytautas stengėsi atgauti Žemaitiją iki jūros, be kitko, jis argumentavo medžioklės ir žūklės ekonomika.

Anais laikais sakalas medžioklėje atstodavo šautuvą. Dėl to kryžiuočiai Nėringoje buvo įsisteigę tam tyčia **„sakalų mokyklą“**, mat, paukštį reikėjo išmokyti medžioti. Ne vieną tokį kilnųjį paukštį vyriausias magistras dovanojo mūsų Vytautui.

15 amž. Lietuvoje medžiojimas tiek buvo pažengęs, jog buvo naudojami eiguliai, medžiotojai, šunininkai, sakalininkai ir šauliai. Taigi sistemiška bei taisyklinga medžioklė.

Nors 14-me amžiuje Lietuvoje buvo naudojami pinigai (greičiausia, nesavi), vis dėlto ir **tą ir kitą amžių čia buvo daugiausia naturalinis ūkis. Kas kuo vertėsi,**

tuo ir mokesčius valdžiai mokėjo: rugiais, kviečiais, avižomis, šienu, kiaušiniais, medum, galvijais, žąsimis, įvairiausiais kailiais (vebrų, kiaunių, voverių) ir kitokiais daiktais. Amatininkai mokėjo savo darbo gaminiais. Tik ilgainiui, ypačiai 16 am., naturaliniai mokesčiai pradėta keisti pinigais.

D-ras P. Karge 1925 m. iš fakto, jog Įsručio apskrityje 16-me amžiuje yra **„kiaunių mokesčiai"** ir **„alaus mokesčiai"**, o Tilžėje **„siūlų bei tinklų mokesčiai"**, — sprendžia, kad jie ne vietiniai, o lietuvių kolonistų atnešti iš savo tėvynės. Su šitokia išvada nesutiko jau prof. Ivinskis, pasirėmęs Livonijos santykiais ir minėtų mokesčių kilme. Bet čia mes visu sunkumu užkliūvame už klausimo, ar prūsų žemėje ir kryžiuočių valstybėje buvo iš esmės skirtingas ūkininkavimo būdas. Kadangi čia ne vieta platiems išvadžiojimams, tai atsakysime trumpai. Pagoniškųjų prūsų vienas svarbiausių eksporto dalykų buvo kiaunių kailiai. Jie nepranyko nei kryžiuočių laikais. Ėjo ir voverų kailiai. Kryžiuočiai, vos įsikūrę prūsų žemėje, 1233 m. paskelbia visam kraštui pagrindinę vadinamą „Kulmo teisę". Ir štai pagal ją mokesčiai imami, be kitko, vašku, kviečiais, rugiais ir žvėriena. Šiam reikalui lauko matas — arklas (tokių matų randame ir Lietuvoje, ir tai 14 amž.). Žvėries buvo imama pryšakinė dalis. Vadinamų **„lokienos skydų"** buvo daug kryžiuočių sandėliuose. Iš javų dar žinomi mokesčiai miežiais ir avižomis, o iš pašaro — šienu. **15 amž. kryžiuočių valstybė surinkdavo 66.000 vištų, 6.000 svarus**

vaško, 200 bačkų medaus. Žemės dokumentuose kartais randama įrašytų ir šitokių mokesčių: **linų pluoštas, kanapės, medus, žąsys, kiaušiniai, sviestas, sūris, žuvys, lajus, be to, karvės, kiaulės, ožkos** (Pomeranijoje), **pagaliau, kmynai, pipirai, safrano prieskonis, ropės, net muilas.** Vysloje buvo palaikomas **vebrų ūkis.**

Apie apynius žinoma štai kas. **Apyniai kaip mokesčiai buvo imami beveik visoje kryžiuočių valstybėje,** atsieit, šiose apskrityse: Dancigo, Butavo, Diršavo, Slochavo, Sweco, Nessavo, Birgelavo, Althauso, Graudenzo, Redeno, Christburgo, Osterrodės, pagaliau, Ragainės ir Klaipėdos. Ir tai visa 14—15 amž. Nuostabu, jog Elbingo apskrityje jau tuomet mokėjo ne natūra, o pinigais („**apynių pinigai**"). Weberis spėja, jog dėl to — kad nepavyko įvesti naturalinių mokėjimų. Tai panašu į tiesą, kadangi Ragainėje ir Klaipėdoje apynių surinkdavo labai mažai. Taigi, panaši būklė vadinamose lietuviškose srityse. Elbingo komturija, kur buvo tie „apynių pinigai", yra netoli Vyslos ir nusikiša į Mozūrijos ir Gardino pasienį, vadinasi, su lietuvių kolonizacija beveik nieko bendro neturi. Įdomu, jog ir prūsų žemėje ir Lietuvoje apynių saikas panašus: ten šėpelis (= kartis), čia — bačka.

Iš to viso darome išvadą, **jog prūsų žemėje ir Lietuvoje ūkininkavimo lytys buvo vienokios.** Iš esmės jos liko tos pačios ir kryžiuočių laikais, ir tai 15-me amžiuje. Su kryžiuočiais, be abejo, prasidėjo ir pakitimai, bet jie vyko palengva ir šiuo metu buvo visai nežymūs.

Pagaliau, tenka paliesti apsirengimą ir namų apyvoką. Jau Wulfstanas rašo, jog **su prūso lavonu drauge buvo deginami, be ginklų, ir drabužiai** (9 amž.). Vadinasi, jie buvo laikomi vertingu turtu. Apskritai prūsų giminė apsirengimui skyrė daug dėmesio. Anot Adomo Bremeniečio (11 am.), jie labai branginę iš svetur atvežamus **„vilnonius drabužius"**. Pagal Dusburgą, 13 amžiuje prūsai iš Mozūrijos kunigaikščio Konrado išreikalavo, kad jiems mokėtų duoklę arkliais ir **„gražios spalvos drabužiais"**. Tai nenuostabu, nes ta pajūrio giminė nuolat turėjo santykių su užsieniu. Ji 6 am. siunčia delegaciją pas ostgotų karalių Teodoriką, kuriam neša tautinių gintaro dovanų. Vėliau, iki pat kryžiuočių laikų, nuolat susiduria su švedais ir danais, atsieit, vikingais.

Apsirengimui, be abejo, buvo plačiai naudojami dar vietiniai kiaunių ir kitų žvėrių brangūs kailiai.

Ką galima pasakyti apie išvaizdą? — Bremeniečio liudijimu, **prūsai buvo mėlynų akių, raudono veido, bet „plaukuoti"**. Iš to galime spręsti, jog buvo sveiki žmonės. Apie moterų išvaizdą nekalbama. Bet galima manyti, kad gražios. Anot Saksono Gramatiko, vikingai kartą sambėmis taip susižavėję, jog užmiršę savo žmonas, paliktas namie, su šiomis susidėję ir čia apsigyvenę. „Plaukuotumas", be abejo, reiškia ilgus plaukus ir barzdą. **Atrodo, jog tokie buvo ir siaura prasme lietuviai.** Mat, jų kaimynai rusai buvo ilgų plaukų. Ir kryžiuočiams vienuolinės taisyklės neleido skusti barzdų.

1400 m. yra neaiški žinia apie kažkokį **„pagonišką atlosą“** Prūsijoje (heydenische atlas). Jis skiriamas arnoto pamušalui. Tai labai brangus audeklas — 4 gabalai kaštuoja net 18 markių (Kryž. kasos knyga). Gal čia užsieninis Lietuvos atlosas. Bet gal ir plonutėlė drobė? —

Įdomų dalyką 1395 m. kryžiuočių magistras pasiuntė Burgundijos kunigaikščiui Pilypui. Tai **„tam tikra palapinė su reikalingais priedais, išausta ir pagaminta prūsų darbu — kuri nepaprastai tinka kariuomenės žygiavimui ir stovyklavimui“**. Nemažiau įdomus magistro siuntinys Bavarijos hercogui Fridrichui (1390). Jį savo vokiškame laiške siuntėjas šitaip aprašo: **„... pagoniškas vainikas — karūna, kurį galit ištiesti virš savo lovos nuo uodų ir musių, kai Jūs prigulsit popiečio“**. „Vainikas“, pagal kasos knygą, buvo ir vyriausio magistro priėmimų salėje Marienburge. Jis skirtas pačiam magistrui. Matyt, mūsų aprašytasis buvo panašus į jį, kadangi pavadintas „pagoniškų“. Ar jis buvo iš Lietuvos ar prūsų žemės, visai tikrai negalima nuspręsti. Tačiau atrodo, jog tai lietuvių darbas, kadangi tame pačiame laiške kryžiuočių valdovas siunčia hercogui **„pagonišką kepurę — šalmą, kuri gauta iš Lietuvos“**. Pagal ano meto vokiečių kalbą, galima skaityti ne tik „kuri“, bet ir „kurie“, taigi vienoda kilmė būtų buvusi abiejų dalykų.

Gobtūrai virš lovų (kažkas panašu į baldakymą), etnografų duomenimis, žinomi Mažojoje arba Prūsų Lietuvoje. Jų randama net šiandien Žemaitijos va-

Kauno Viešoji BIBLIOTEKA
A 131177

karuose. Čia pat tiks pastebėti, jog vakarų Europoje lovų gobtūrai įsigali tik 16 amžiuje.

Torno metraštininkas pasakoja, kad 1385 m. per Kauno kautynes kryžiuočiai pagrobę Skirgailos **„apsiaustą su sidabriniais dubeniais ir taurėmis“.**

1419 m. žinoma dar pora dalykų. Būtent, nežinomas asmuo siunčia žymiam dvasininkui **„pirštines, kurios iš vidaus ir iš viršaus yra šiurkščios, lyg Ezavo rankos“. — „Jei jos Tamstai pačiam netiks, tai jų tikrai nepaniekins aukštasis mano ponas Morkus Mauricijus ar kuris iš jo vaikų, mat, nors jos nėra puošnios, bet savo laiku pasirodys naudingos“.** Taigi reikalas apie vilnones pirštines. Tos pirštinės turėjo kuo nors dominti — kitaip, jų niekas nebūtų siuntęs svetur svetimam žmogui. Greičiausia jos buvo margos ir įmantriai numegztos. Vokietijoje apie 11 am. pirštines naudojo tik ponija. Būtina apsirengimo dalimi jos pasidarė tik 16-me amžiuje.

Apie minėtų pirštinių kilmę liudija kita laiško vieta, kur kalbama apie **„paprastą, bet puikią skarelę, kuria lietuvių žemėje nusišluosto malonias ašaras, kurios suvilgo akis, kai išgeriama taurė tyro, putojančio gėrimo“.** Pagal lotynišką pavadinimą, tai buvo skarelė prakaitui nusišluostyti. Kitaip sakant, mūsų nosinės pirmoji išvaizda.

Kadangi buvo tokių daiktų, tai turėjo būti ir žmonių, kurie juos mokėjo dirbti. Žinoma, pirmoje eilėje moterys. Turime vieną tokį liudijimą. Vytautas Ro-

mos imperatoriui Zigmantui siunčia dvi savo dvarietes, mokančias auksu peltakiuoti (haftuoti). Taigi aiškios rašytinės žinios apie mūsų rankdarbius yra iš 14-to amžiaus.

Jau turėjome progos paminėti taures. Bet Lietuvoje turėta ir kitokių indų. Pagal analogiją su kitokiais dirbiniais, atsieit, pagal techninius sugebėjimus, lietuviai mokėjo ir patys jų gamintis. Teigiamai veikė užsieniniai pavyzdžiai. Ana, apie 1263 m. Treniota iš kryžiuočių Kulmo miesto pagrobęs parsiveža **„visus indus vienuolių ir tų, kurie minėtoje pilyje buvo prisiglaudę“.** Turime vieną žinutę apie puodą ir tai iš 1263 metų. Pasakodamas apie prūsų apgultą Bartenšteiną, Dusburgas duoda šitokį posmą: **„Kilo ginčas vienuolių įgulos su apgulime dalyvaujančiais prūsais dėl kažkokio puodo, kuris turėjo būti pernešamas iš vieno sutvirtinimo į kitą. Jame prūsai paprastai verda pagal jų religiją pašventintus dalykus“.**

Dėmesio vertas savotiškas įrankis, kurį žino lenkų ir kryžiuočių šaltiniai, būtent, **„lietuviški peiliukai“** (cultelli Littwanici, Littowische messer). Jau minėtas nepažįstamasis 1419 m. siunčia aukštam asmeniui **„geležinius įrankius, aptrauktus mediniu aptraukalu — makštimis, atsieit, lietuviškus peiliukus, kuriais tenai nuslopinamas girtybės siautėjimas“.** 1404 m. Marienburgo kasos knyga juos vadina **„lietuviškais peiliais“.** Pasirodo, viduriniais amžiais (vakarų Europoje) kiekvienas makštyse nešiojosi peilį. Makštys būdavo medinės, odinės ar metalinės, dažnai ornamentuotos. Būta

net peilių dirbėjų cechų. Tokie peiliai išnyko tik 18 amž., kai atsirado sulenkiamieji peiliai.

Pagaliau, neprošalį išgirdus apie **senų laikų muzikos įrankius**. Pirmos žinios yra iš prūsų krašto. Kasos knyga rašo apie **„dainininką... kuris dainavo kaip lakštingala"** (1405). Kadangi paaiškinimų nėra, tai čia galėjo būti ir vokietis. Ypačiai, kad būta amato dainininkų. Visai jau aiški to paties šaltinio vieta iš 1407 m., kur tūlas prūsas dovanoja inspektuojančiam magistrui **kažkokį pučiamąjį instrumentą (sleten)**. Nukrypdami į šalį, pastebėsime, jog Bretkūnas 16 amžiuje Nėringoje radęs **„kuršių arfą"**. Bet prof. Bezzenbergeris čia mato kankles. Jis irgi turi galvoje pastarąjį muzikos įrankį, kai kalba apie muzikalią Martyno Pypo šeimyną 17-to amžiaus Nydoje. Apie šokį, mūsų galva, seniausia žinia yra iš 1408 metų. Tuomet Karaliaučiuje vyriausią magstrą sutiko **„mergaitės, kurios... šoko"**. Apie jų tautybę kol kas nieko tikra negalima tarti.

Apie Lietuvą maža ką galėsime duoti, kadangi nevisus šaltinius teperžiūrėjome. Apie 1407—1410 m. magistras kunigaikštienei Vytautienei siunčia dovanų **tam tikrą pianiną, kuris vadinamas klavikordu.** Yra viena, nors neabsoliutiškai patikima žinia, kad 1433 m. pas kryžiuočius iš Trakų persikėlę 3 **„dūdoriai"**. Jie galėjo grįžti iš Lietuvos, kur magistro galėjo būti anksčiau pasiųsti, kaip palankumo ženklas didžiajam kunigaikščiui. Juk daug visokių dovanų tokiu būdu buvo pasiųsta Vytauto laikais. Ypačiai, kad muzikantų

anuomet, pagal šaltinius, kryžiuočių šalyje buvo nemaža. Vis dėlto daugiau panašumo į tiesą turi pirmutinė nuomonė. Mat, vyriausias magistras lygiavertę bičiulystę, (kuri iki tam tikro laipsnio buvo nuoširdi), daugiausia palaikė su Vytautu. O mūsų atsitikimas yra iš to laikotarpio, kai Švitrigaila su Žygimantu Kęstutaičiu kovojo dėl sosto, kuriųdviejų palankumo magistrui nebuvo reikalo ieškoti.

Prof. Brűckneris, Papée ir kiti, žodžiu, senesnieji lenkų istorikai lietuvius laikė neturtingais. Tuo tarpu, pagal senuosius šaltinius, kad ir 13-to amžiaus, lietuvių giminė turėjo, be kitko, daug aukso ir sidabro. Dėl to šiandien senųjų lietuvių turtingumo neneigia nei prof. Paszkiewiczius, nei prof. Lowmiańskis.

Šita trumputė apžvalga apima tik medžiaginę senovės lietuvių kultūrą. Visai neliečiame vadinamos dvasinės kultūros reiškinių, atsieit, religijos, papročių, šeimos, visuomenės ir valstybės santykių. Tai sudarytų visai kitą temą. Čia mūsų pateikti faktai, (daugiausia pripuolami ir nesusieti), nors negali visiškai atskleisti mūsų senolių veido, vis dėlto jie leidžia susidaryti ano meto lietuvių gyvenimo išviršinį vaizdą.

IV.

PRIEDAS

(Įdomesnės ir rečiau sutinkamos cituotos šaltinių vietos)

I. Iš **Das Marienburger Tresslerbuch** der Jahre 1399—1409, herg. v. Dr. Joachim. Kőnigsberg 1896.

1. 18 markių vor 4 heydenische atlas, zu futern den ornadt... und 1½ m. vor syde auch zum ornadt. 1400. III. 10, psl. 52.
2. Littowische messer. 1404. IX. 15, psl. 318.
3. Sprecher... der do sang als eyn nachtegal. 1405. IX. 18, psl. 360.
4. Tūlas prūsas magistrui dovanoja eynen sleten, 1407 m., p. 418.
5. 4 m. eyme zymmermanne von Littowen. 1403. VIII. 17, p. 265.

II. **Codex epist. saeculi decimi quinti.** Kraków 1891. Nepažįstamas siunčia žymiam dvasininkui... cyrotecas scilicet sub et supra ad instar manuum Esaw hispidas, que si forte dominacioni vestre non erunt accomode, dominus meus magnificus Marcus Mauricii vel aliquis filiorum suorum ipsas non despiciet, que licet formose non sunt, utiles tamen suo tempore

iudicabuntur... Arma ferrea lorica lignea circumdata cultellos scilicet Littwanicos, quibus illic sevicia crapule expugnatur... Sudarium pulchrum sed exile, quo in terra Litwanica, dum calix mero estuans usquequaque ebibitur, dulces lacrime oculos irrigantes extinguuntur. 1419 m., tom. II, n. 92, p. 114 (be vietos ir dienos).

III. **Supplementum ad Histor. Russiae monumenta. Petrap. 1848.**

Magistras siunčia herc. Fridrichui Bavariečiui eyne heidenische Crone, die Ir, wen uch Lust czu Mittage ruen, ober das Bette sperren moget vor Mucken vnd Fligen, und das heise wir in vnserem Lande eyn Fligenytze... Eynen heidenischen Hut, die sint aus Littaven komen. 1390. VIII. 10, n. 109, p. 288.

IV. **Scriptores Rerum Prussicarum** (Ann. Thorunenses)

1. Paimta Skirgailos mantica sua cum scutellis argenteis et ciphis... 1385. IX. 1, t. III, p. 137.
2. Surrexit quedam altercatio inter familiam fratrum et Pruthenos existentes in obsidione pro quodam caldario, qui debebat deferri de uno propugnaculo ad aliud, in quo Prutheni consecrata secundum ritum ipsorum decoquere consueverunt. 1263 m., tom. I, p. 111.

V. **Codex Diplomaticus Prussicus.** 1861.

Quoddam tentorium cum suis pertinenciis pro expedicionibus exercitu et ad campos valde aptum opere Pruthenicali contextum et perfectum. 1395 (magistras — Burgundijos Pilypui), t. VI, n. 15.

VI. **Lites ac Res gestae etc.** ... Stuba lignea... 1413. I. 28, t. II (Pozn. 1892), p. 83.

VII. **Codex ep. Witoldi,** 920 (l. vežimai); 854 (peltakiai); 972 (clavicordium). Kotzebue, Switrigail, 1820, p. 110 (dūdoriai). Bezzenberger, K. Nehrung, 213 (muzik. instr.).

Kaina Lt 1,–

A 131177
Rm 52497

To paties autoriaus veikalai:

1. **Albertas Vijukas Kojalavičius kaip Lietuvos istorikas.** Kaunas 1930.
2. **20 metų tautos blaivinamo darbo** (L. K. Blaivybės Dr-jos istorija). 1928.
3. **Ukmergės Mūšis.** 1935.
4. **Lietuvių Rusinimas per Pradžios Mokyklas.** 1937. (Šviet. Min-jos leidinys).
5. **Švitrigaila Lietuvos did. kunigaikštis** 1938 (Šviet. Min. leid.).
6. **Lietuvos Kariuomenė.** 1937 (Šaul. Sąj-gos leid.).
7. **Klaipėdos atvadavimas.** 1938 (Šaul. S. leid.).
8. **Vladas Pūtvis.** 1939 (Šaul. S. leid.).
9. **Šaulių Sąjungos Istorija.** 1939 (Š. S. leid.).
10. **Motiejus Valančius kaip istorikas.** 1939.